

Г.Ж. Орда¹, Э. Мансурова^{2*}

¹ М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты, Алматы, Қазақстан

² Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

E-mail: ¹Orda_68@mail.ru, ²elochka_02.05.95@mail.ru

ORCID: ¹0000-0001-5930-3784, ²0009-0009-5553-0897

ҚАЗАҚ ПОВЕСТЕРІНДЕГІ МАЗМҰНДЫҚ, ТҮРЛІК ІЗДЕНІСТЕР

Аңдатпа. Мақалада қазақ повестеріндегі дәстүрлер мен жаңашылдық, жазушылар шығармаларының мазмұн мен түр жаңалығы контекстіндегі көркем ізденістер қарастырылды. Қазақ повестерін тақырыптық жағынан топтастыру арқылы дискурстық талдау жасалды. Мақалада повестегі ұлттық құндылықтар, махаббат, адам мен табиғат экологиясы, туған жердің табиғаты сынды тақырыптар талдауға алынды. Мәселен, повестердің ұлттық құндылықтар тақырыбын көтерген Мұхтар Мағауиннің «Тазының өлімі», «Жүйрік», «Жыланды жаз», Қабдеш Жұмаділовтің «Сәйгүліктер», махаббат тақырыбында жазылған Серік Асылбекұлының «Рәбиғаның махаббаты», Нұрдаулет Ақыштың «Сезім жетегіндегі жігіт», Талаптан Ахметжанның «Сұлу мен суретші» повестерімен қатар, адам мен табиғат экологиясы, туған жердің табиғатының қазіргі жағдайын, табиғат мәселесін көтерген Қ.Ысқақов «Бұқтырма сарыны», Қ.Жиенбаевтың «Құлан жанарындағы ғұмыр», Сайлаубай Жұбатырұлының «Әнші аралдың құпиясы», «Тамұқ төріндегі қазына» сынды повестері талданды. Адамгершілік, махаббат мәселелеріне замандастарымыздың жеңіл-желпі қарауы, жауапкершіліктен қашуы, ар-ожданнан атақ пен даңқты жоғары қою сынды мәселелер ХХ-ХХІ ғасырлардың қасіреті ретінде көрсетілді. Мистикалық сюжеттік құпияларды қолданған шығармалар ретінде Т.Әсемқұловтың «Бекторының қазынасы» Е.Аманшевтің «Албасты туралы аңыз», Т.Ахметжанның «Нобель сыйлығы» повестері мысалға алынып, мистикалық сарынмен қазіргі прозадағы көркемдік ізденістер ғылыми сараланды. Детективті шығармаларда жанр табиғатына сай қылмыстың ашылуы, шытырман оқиғаларға толы повестер қарастырылды. Мәселен, К.Тоқаевтың «Қастандық», «Сарғабанда болған оқиға», Б.Исаевтың «Қайта тергеуші» тәрізді шытырман оқиғаға құрылған детективті шығармаларын салыстыра зерттеу арқылы ұлттық әдебиеттегі дәстүр және жаңашылдық мәселесі қарастырылды.

Кілт сөздер: проза, әңгіме, повесть, дискурс, мистика, детектив, дәстүр мен жаңашылдық

Г.Ж. Орда¹, Э. Мансурова^{2*}

¹ Институт литературы и искусства имени М. О. Ауэзова, Алматы, Казахстан

² Казахский национальный университет имени Аль-Фараби, Алматы, Казахстан

E-mail: ¹Orda_68@mail.ru, ²elochka_02.05.95@mail.ru

ORCID: ¹0000-0001-5930-3784, ²0009-0009-5553-0897

Содержательные, видовые поиски в казахских повестях

Аннотация. В статье рассмотрены традиции и новшества в казахских повестях, художественные изыскания в контексте содержания и видовой новизны произведений писателей. Проведен дискурсивный анализ путем тематической группировки казахских повестей. В статье были проанализированы такие темы, как национальные ценности, любовь, экология человека и природы, природа родного края. Например, были рассмотрены национальные ценности в повестях Мухтара Мағауина «Смерть тазы» («Тазының

өлімі»), «Скакун» («Жүйрік»), «Змейное лето» («Жыланды жаз»), Кабдеша Жумадилова «Скакуны» («Сәйгүліктер»), написано на тему любви в повестях Серика Асылбековича «Любовь Рабиги» («Рәбиганың махаббаты»), Нурдаулета Акыша «Чувственный парень» («Сезім жетегіндегі жігіт»), Талаптана Ахметжана «Красавица и художник» («Сұлу мен суретші»), а так же были рассмотрены темы поднимающая современное состояние природы родного края, проблему природы в повестях К. Искакова «Мотивы Буктурмы» («Бұқтырма сарыны»), К. Жиенбаева «Жизнь Кулана» («Құлан жанарындағы ғұмыр»), Сайлаубая Жубатырова «Секрет певческого острова» («Әнші аралдың құпиясы»), «Сокровище Тамуке» («Тамұқ төріндегі қазына»). В сравнительном исследовании произведений, написанных на одну и ту же тему, Такие проблемы как, легкое отношение современников к вопросам нравственности, любви, уход от ответственности, возвышение славы и славы над совестью отражались как трагедия XX-XXI века. В качестве произведений, в которых использовались мистические сюжетные тайны, были использованы повести Т. Асемкулова «Сокровище Бекторы» («Бекторының қазынасы») Е. Аманшева «Легенда про противного» («Албасты туралы аңыз»), Т. Ахметжана «Нобелевская премия» («Нобель сыйлығы»), мистическим подтекстом были научно дифференцированы художественные поиски в современной прозе. В детективных произведениях рассматривались повести, наполненные приключениями, раскрывающие преступления, соответствующие жанровой природе. Например, К. Токаева «Заговор» («Қастандық»), «Инцидент в Саргабане» («Саргабанда болған оқиға»), Б. Исаева «Повторный следователь» («Қайта тергеуші») в ходе сравнительного исследования детективных произведений, созданных в подобном приключении, была рассмотрена проблема традиций и новизны в национальной литературе.

Ключевые слова: проза, рассказ, повесть, дискурс, мистика, детектив, традиция и новизна.

G.Zh. Orda¹, E. Mansurova^{2*}

¹ M.O. Auezov Institute of Literature and Art, Almaty, Kazakhstan

² Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

E-mail: ¹Orda_68@mail.ru, ²elochka_02.05.95@mail.ru

ORCID: ¹0000-0001-5930-3784, ²0009-0009-5553-0897

Substantive, specific searches in kazakh stories

Abstract. The article examines traditions and innovations in Kazakh short stories, artistic explorations in the context of content and typological novelty of writers' works. A discursive analysis was conducted through thematic grouping of Kazakh short stories. The article analyzed such topics as national values, love, ecology of man and nature, the nature of the native land. For example, national values were considered in the novels of Muhtar Magauin's "Death of Taza", "Skakun", "Snake Summer", Kabdesh Zhumadilov's "Skakony", written on the theme of love in the novels of Serik Asylbekovich's "Love Rabigi", Nurdaulet Akish's "Sensual guy", Talaptan Ahmetzhan's "Beauty and artist", as well as topics raising the current state of nature of the native land, the problem of nature in the novels of K. Iskakov's "Motives of Bookturma" were examined "Bukyрма saryny", K. Zhiyenbayev's "The Life of Kulan", Sailaubay Zhubaturov's "The Secret of the Singing island", "The Treasure of Tamuke". In a comparative study of works written on the same topic, Such problems as the easy attitude of contemporaries to issues of morality, love, avoidance of responsibility, the elevation of fame and glory over conscience were reflected as a tragedy of the XX-XXI century. As works in which mystical plot secrets were used, the novels of T. Asemkulov's "The Treasure of Bektor" by E. Amanshev's "The Legend of the Opposite", T. Ahmetzhan's "The Nobel

Prize" were used, the mystical subtext was scientifically differentiated artistic searches in modern prose. Detective works considered stories filled with adventures, solving crimes that correspond to the genre nature. For example, K. Tokayeva "Conspiracy", "Incident in Sargaban", B. Isaev's "Repeated investigator" in the course of a comparative study of detective works created in such an adventure, the problem of traditions and novelty in national literature was considered.

Keywords: prose, short story, novella, discourse, mysticism, detective, tradition and novelty.

1. Кіріспе

Шығарманың жанрына байланысты тақырыптың ауқымдылығы да әркелкі болады. Ғалымдардың айтуына қарағанда, орта және кең көлемді жанрлардың тақырыптары негізгі және жанама болып екіге бөлінеді. Повесть жанры әңгімемен салыстырғанда күрделі. Өйткені әңгіме адам өміріндегі тұтқиылдан кездесетін бір оқиғалы эпизодқа арқа тіреп жазылса, повесть не хикаят – бірер не әлденеше оқиғаны қат-қабатымен, дәуір-дәуірімен суреттеуге икемді жанр. Сондықтан да повестің тақырыбы ауқымды және әркелкі болады. Қай тақырыпқа қалам сілтесе де, бүгінгі повесть атаулы таптық көзқарастан, ресми нұсқау-нормативтерден азат. Қазіргі таңда кеңестік идеологияға, кеңестік санаға өзін қарсы қоятын сана қалыптасты. Сондықтан да тәуелсіздік тұсында жазылған шығармалар көркемдік-эстетикалық ізденіске бай. Дүниені жаңаша сезіну, еркін ойлап, ойлағаныңды ашық жазу бұрын қалам тартылмаған проблемаларға аттап баспайтын материалға жол ашты. Егемендік образды өмір философиясын жасауға, руханият, инсаният өлкесіне терең де батыл бойлауға мүмкіндік берді (Елеуқенов, 2006: 161).

Әдеби шығарма туралы әңгімені тақырыптан бастағанымыз жөн. Өйткені тақырып – өнер туындысының іргетасы. Тақырып арқылы жазушы жаратылыстағы түйткіл мәселелер мен қиын өмірлік жағдаяттарды ашып береді. Жалпы, филологиялық ілімдерде тақырыптарды жүйелеудің қилы жолдары бар. Мәңгілік тақырыптар, онтологиялық, антропологиялық болып бөлінеді. Пәлсапалық тақырыптар жалпы адамзаттық тауқыметтерді көтереді, яғни өмір мен өлім, діл мен дін, адам мен қоғам сияқты дихтомиялық құбылыстар сөз етеді.

2. Материалдар мен әдістер

2.1 Зерттеу әдістері

Мақалада салыстыру, жүйелеумен бірге жанрлық-типологиялық, тарихи-салыстырмалы, объективті-аналитикалық талдау әдістері қолданылды. Қазіргі қазақ повестеріндегі мазмұндық, түрлік ізденістерді саралауда бірсыпыра жазушылардың шығармалары тақырыптық тұрғыда жүйеленді, өзара салыстыра талданды. Адамгершілік гуманизм, сүйіспеншілік пен махаббат, адам және табиғат экологиясын көтерген повестердегі түрлі тақырыптар өзара салыстырыла зерттелді. Қазақ повестеріндегі мистикалық сарын мен шытырман оқиғаға құрылған детективті шығармаларға жанрлық-типологиялық талдау жасалды. Қазіргі повестердегі детективті шығамаларды талдауда қазақ әдебиетіндегі детектив жанрынан алынған мысалдармен салыстырылды. Повестердегі мазмұндық және түрлік ізденістерді ғылыми саралауда объективті-аналитикалық талдау әдістері қолданылды.

2.2 Материалға сипаттама

Қазақ повестерінің зерттелу тарихын ХХ ғасырдың басынан бермен қарай сөз етуге болады. Қазіргі қазақ повестері туралы зерттеулер қатарында соңғы отыз жыл көлемінде жазылған еңбектерді тілге тиек еткен жөн. Бұл тұғыда алдымен тәуелсіздік дәуір әдебиетін зерттеуге арналған он томдық «Қазақ әдебиетінің тарихы», «XXI ғасырдағы қазақ әдебиеті», «Қазіргі әдебиеттегі жалпыадамдық құндылықтар», «Қазіргі қазақ әдебиеті: даму үрдістері, есімдер мен оқиғалар» тәрізді академиялық іргелі зерттеулер мен повесть жанрының типологиясы мен генезисін арнайы зерттеген С. Асылбекұлының «Қазақ повесі (Генезисі, эволюциясы, поэтикасы)» монографиясын атаған жөн (Асылбекұлы, 2021).

«XXI ғасырдағы қазақ әдебиеті» еңбегінде поэзия, проза, драматургия жанрларына жазылған шолу тарауларда әр жанр өз ішінен бірнеше түрге топталып зерттелді. Проза жанрын қамтитын әңгіме, повесть, роман жеке тараулар аясында қарастырылды. Сонымен бірге Әкім Тарази, Қабдеш Жұмаділов, Сәбит Досанов, Софы Сматаев, Дүкенбай Досжан, Төлен Әбдіков, Дулат Исабеков, Алдан Смайыл, Жұмабай Шаштайұлы, Тұрысбек Сәукетаев, Нұрдәулет Ақыш, Әлібек Асқаров, Төлөк Тілеуханов, Талаптан Ахметжан, Асқар Алтай, Айгүл Кемелбаева, Роза Мұқанова, Дидар Амантай сынды жазушыларға шығармашылық портреттер берілді.

«Қазіргі қазақ әдебиеті: даму үрдістері, есімдер мен оқиғалар» атты ұжымдық еңбекте жекелеген жанрларға берілген шолу тараулармен бірге қазіргі қазақ прозасының дамуына ерекше үлес қосып жүрген Ш. Құмарова, Ш. Бейсенова, Б. Нұржекев, Р. Ниязбек, Т. Нұрмағамбетов, Н. Қапалбекұлы, С. Асылбекұлы, Д. Әшімхан, Қ. Жиенбай, Қ. Түменбай, Р. Отарбаев, Н. Ораз, Д. Рамазан сияқты бірсыпыра жазушыларға берілген шығармашылық портреттерде олардың өмірі мен шығармашылығы толықтай қамтылды (Қазіргі қазақ әдебиеті, 2017). Осы еңбектегі «Прозадағы көркемдік ізденістер» деген тарауда қазіргі әңгіме, повесть, романдарының даму бағыттары ғылыми тұрғыда бағамдалды. Аталған кешенді зерттеулерде тәуелсіздіктің алғашқы он жылдығындағы «Повесть, хикаяттар» тарауын Ш. Елеукенов (Елеукенов, 2006: 161-196), тәуелсіздіктің екінші онжылдығындағы «Қазіргі повестер» тарауын Н. Ақыш (Ақыш, 2011: 137-167), Қазақстан халықтарының әдебиетіндегі «Қазақстандық эностар повесі» тарауын Г. Орда зерттеген болатын (Орда, 2014: 423-436).

Түрлі өнер саласындағы жанр мен жанр теориясын зерттеп жүрген Баварши Анис пен Мэри Джо Рейфф тәрізді ғалымдар семиотикалық кодтар мен ішкі ақпаратты тасымалдай бастағанда жанр пайда болатындығын айтады (Bawarshi Anis and Mary Jo Reiff, 2010: 29). «Жанр экологиясы» еңбегінде Анис Баварши жанрлардың әлеуметтік тәжірибелерді, қарым-қатынастарды және сәйкестіктерді жаңғыртатын «риторикалық эокөжүйелер» екенін айтса, Вайсер Кристиан жанрды әлеуметтік контексттерді, тәжірибелерді және сәйкестіктерді жасайтын риторикалық эокөжүйелерді қолдайтын әлеуметтік мотивтерді түсіндіру және енгізу деп пайдаланады (Weisser, Christian, 2001: 70). Эми Девитт жанрлар шынымен динамикалық және үнемі дамып отырса да, оларды өзгерту қиын екендігімен келіседі (Devitt, 2013: 573-586). Девиттің пікірінше, жанрлар қайталанатын жағдайларға жауап беріп қана қоймайды, сонымен

қатар оларды құрастырады. «Жанрлар... әрқашан тұрақтылық пен өзгерістер арасындағы тартыс алаңы болып табылады. Олар табиғи түрде динамикалық болып табылады, жеке пайдаланушылардың әлеуметтік-когнитивтік қажеттіліктеріне жауап ретінде уақыт өте келе біртіндеп өзгереді», – дейді (Devitt, 2013: 573-586). Каролин Р.Миллердің 1984 жылы жарияланған «Жанр әлеуметтік әрекет ретінде» мақаласында жанрды қайталанатын әлеуметтік жағдайларға негізделген типтік әлеуметтік әрекет ретінде қарастырады (Miller, 1984: 151-167).

Қазіргі қазақ повестеріне жоғарыда аттары аталған жазушылардың барлығы да қомақты үлес қосып жүргені белгілі. Бұл мақалада бір топ қаламгерлердің ішінен өзіндік ерекшелігімен танылған Кемел Тоқаев, Мұхтар Мағауин, Қабдеш Жұмаділов, Қалихан Ысқақов, Нұрдаулет Ақыш, Талаптан Ахметжан, Серік Асылбекұлы, Таласбек Әсемқұлов, Ермек Аманшев, Болат Бодаубай, Сайлаубай Жұбатырұлы сияқты жазушылардың повестеріне талдау жасалды.

3. Талқылануы

Әдебиеттегі мәңгілік тақырыптардың бірі – адамгершілік-гуманизм мен махаббат. Әдебиеттанушы ғалым Қ.Жанұзақова тақырыпты шартты түрде екі топқа бөліп қарастырған: мәңгілік және тарихи тақырыптар (Жанұзақова, 2015: 46). Осылардың ішінде мәңгілік тақырып деп, біз махаббат тақырыбын айта аламыз. Әрбір жазушы өзінің шығармаларын махаббат тақырыбына арнайтынына күмәніміз жоқ. Қазіргі повестердің махаббат тақырыбына негізделген мазмұндық ізденіс, өмір шындығынан туындаған әдеби сұранысқа жауап тәрізді. Ғасырлар бойы қалыптасқан моральдық ұстанымдардың қазіргі уақытта құндылығы жойылып бара жатқандай көрінеді. Сондықтан да қаламгерлер өз шығармаларында мәңгілік махаббат немесе адамгершілік тақырыбын үнемі көтеріп отырады. Статистикалық мәліметке сүйенсек, елімізде отау құрған жас отбасының үштен бірі ажырасып жатыр, осы тұрғыдан алып қарағанда қазіргі махаббат тақырыбындағы повестерде махаббатқа адалдықтан гөрі өмірдегі адамдардың махаббаты азғындау мәселесі көтерілуде. Осы тақырыпта жазылған қазіргі қазақ повестерінен Нұрдаулет Ақыштың «Сезім жетегіндегі жігіт» повесінде «.. Ажырасудың не оғаштығы бар, қазір екінің бірі ажырасып жатыр ғой..» Ажырасу бүгінгі таңда әсіресе урбанизация кеңінен етек алған алдыңғы қатарлы елдерге тән қатардағы жәй ғана нәрсе. Адамзаттың озық ойлы алдыңғы легі неке мәселесіне онша мән бермейді. Ақыл-сана дамыған сайын жанұя мәселесі екінші кезекке қарай ысырыла бермек» (Ақыш, 2010: 110), - деп, Әлібек өзін ақтап алуға тырысады. Повесте уақытша сезім үшін атақ-даңққа құмар Әлібектің балашағасын тастап бір сәттік сезімге еріп кеткен ер адам туралы айтылады. Қисымбаев Әлібектің айдай жүзді әйелі Ақжанмен аузынан түсіп қалған бір қыз, бір ұлы бар. Өзінің қызметі де жаман емес, білдей бір оқу министрлікте жұмыс істейді. Оның Қабылхан, Асқар дейтін достары – қарапайым ауылдың жігіті. Алайда Әлібек осының бәрін бір сәттік сезімге айырбастағанына өкінбейді. Талай жігіттерге арман болған Ақжан қасында шыр-пыр болып жүрсе де, Әлібектің таңдауы көрші үйде тұрған әйелге түседі. Ол әйелді Ақжан көргенде не айтарын білмей «апа» дегенінен бұл әйелдің жасы егде екенін аңғаруға болады. Ақжанға жаны ашып, не апа дегеніне кекетіп Әзизгүл «.....мен талай рет құдым, ол өзі келіп алады. Керек болса алып кет»

(Ақыш, 2010: 123), - десе де, Әлібектің кетер ойы жоқ. Шығарманың соңында Ақжан жалғызбасты әйел, балаларына өзі қамқор аяулы ана кейпінде қалады. Әлібек бір сәттік ләззаты үшін, отбасынан, бала-шағасынан бастартқан әке ретінде танылады. Қазіргі қоғамда ер адамның рөлі отбасына қорған болғаннан гөрі, өзінің сезіміне ерік беріп, сезім жетегіне кетіп қалған ер адамдарың бейнесін осы Әлібектен көре аламыз.

Махаббат пен сүйіспеншілікті Талаптан Ахметжанның «Сұлу мен суретші» шығармасынан көреміз. Автордың шығармаларына ортақ тақырыптар – махаббат, адалдық, мейірбандық. Аталған шығармасы – адамгершілік, махаббат, күйзеліс, жалғыздық сияқты сезімге толы туынды. Бұл шығармаға да бір сәттік сезімнің құрбаны болған суретші мен сұлудың оқиғасы арқау болған. Ұлы сезімге тұтқын болған сұлудың күйеуіне суретшімен шөп салуы, суретшінің махаббатының жерге тапталуы баяндалады. Көзге шөп салу әйелден де еркектен де болып жатқан қателіктер қазіргі махаббатқа адалдықтан гөрі өмірдегі адамдардың махаббаты азғындау мәселесі көтеріледі. Суретшінің қызды сипаттауы төмендегіше: «...Сұлудың үстіндегі үлбіреген қара көйлек ашаң жүзіне әр қоса түскендей, мойнындағы гауһар моншақтары қимылдаған сайын жылт-жылт етеді, сұлудың бар болмысынан нәзіктік пен ибалық лебі есіп, кафедегі еркек біткеннің назарын өзіне аударып алған; ой тұнған қарақат көзінің тұңғиығына кісіні бірден баурап ала қояр тартылыс күшінің барына бағымдады суретші...» (Ахметжан, 2003: 76). Шығарма суретшімен сұлудың бір-біріне деген сезімі, махаббаты, нәзік сезімдері лирикалық шегініс арқылы суретшінің естеліктерімен толығады. Суретші мен сұлудың бір-біріне деген ыстық ықыласын, махаббатын автор сұлу бойжеткенге қарап отырып есіне түсіреді. Және сол кезімді қайтадан басынан өткерген ол қайталанбайтын сезім екендігін сезеді. «...Бүкіл теңіз маңы демін ішіне тартып тұрғандай: сұлудың мақпал алақанындай үлбірек самал үздіге сыбырайды; әлдеқайдан, теңіз бетінен баяу қалқып ұзап бара жатқан кеме жақтан ба, жоқ әлде санаторий айналасындағы сыңсыған қалың ағаштың ішінен бе, әйтеуір жүрек суырап нәзік музыка талып жетті құлаққа...» (Ахметжан, 2003: 89). Басына ешнәрсеге бергісіз ұлы сезімді өткергенмен, бір сәттік сезім құшағындағы суретші сұлудың құшағынан қалай сытылып кетуді ойлады. Ұлы сезімнен қорыққан суретші ішінен бір сұмдықты сезгендей, сұлудың күйеуі бар екендігін білгенде осыншама құдіретті сезімнің жер асты болғанына күйініп, әрі жиіркенген сезімде болады.

Шығарма кейіпкерінің бір де бірінің нақтылы аты жоқ. Бірі – мамандығы бойынша аталған суретші шал. Екіншісі – атақ-дәрежеге маңдай термен емес, қулық-сұмдыққа алдына жан салмайтын шеберлігімен жеткен Қожайын. Үшінші мен төртінші – сұлу әйелдер. Біріншісі – суретшінің ғашығы. Және бірі – Қожайынның қалыңдығы, кейінгі некелі жары.

Қожайынның қожайын аталатыны – суретші шал ақысыз-пұлсыз тұрып жатқан үй иесі. Нағыз су жұқпастың өзі. Кешегі заманға да, бүгінгі заманға да бейімделіп, айқап-шайқап жүрген дию-пері.

Қожайын суретші шалды Орталық базарда картиналарын сатып отырған жерінен кездестіреді. Көз тоқтатып қарап еді, сақал-шашы дудырап өскен, сол жақ аяғы тізеден төмен протез, үстіндегі киімі алқам-салқам, қалтасында орталай ішілген

портвейн, көзінің асты көкпеңбек көлтілдеген, меншікті баспанасы жоқ бейшара екен. Бір алқаш орыстың ескі жапшасын айына отыз мың төлеп «бомжының» ар жақ бер жағында тұрып жатқан жәйті бар. Қожайынның ішкі есебіне жүйріктігі сондай, пайдаланбақ ниетте үйіне кіргізіп ала қойды. Қожайынның сөзіне қарағанда, бірталай жауапты қызмет атқарған. Арам ниетті қожайын көп ұзамай суретшінің арқасында танымал болып шыға келеді. Суретшімен сұлудың махаббатынан туындаған сурет сонау Парижде өткен дүниежүзілік конкурстың бас жүлдесіне ие болған. Авторы суретші болғанымен, қожайынның «жиырмасыншы ғасырдың Леонард да Винчиі» деп аспандатып, айтылған сөзіне Суретші шалдың «өне бойы ара шаққандай дуылдап, жүрегі атқақтап, ауызына тығылды». Себебі, картинаның авторы – Қожайын емес, сүмелек суретші болатын. Одан кейін Қожайынның ермекке алып келген кезекті сұлуы бұдан жиырма жыл бұрынғы өз ғашығы екеуінің махаббатынан жаратылған перзент екенін сезеді. Сол ғашығының ауызынан түсіп қалғандай... Бір күні іші әлемтапырық сілейе ішкен шал өз бөлмесіндегі столдың қырына жығылып жан тәсілім болады. Суретші шал өлімінің басқа өлімдерге ұқсамайтын бір сыры бар еді. Повесть сол сырды ақтарады. Ол – бүгінде аяқасты болып бара жатқан ар-ождан, адамгершілік мәселесі. Суретші ар сотының алдында өзіне үкім шығарды.

Махаббат тақырыбына жазылған повестердің көтерген мәселелері әр қилы, көбісі қазіргі қоғаммен байланысып, астасып жатыр. Сондай бір нәзік сезімді сипаттайтын шығарманың бірі – Серік Асылбекұлының «Рәбиғаның махаббаты». Автор жауапсыз махаббатқа құрбан болған оқушы қыздың сезімін, ерлі-зайыптылардың бір-біріне деген сүйіспеншілігін сипаттайды. Повесть көтерген тақырыбы – оқушы мен мұғалім арасында жауапсыз махаббат. Бұл – кіршіксіз сезімге тұншығып өлген 10 «Б» сынып оқушысы Рәбиғаның мұғалімі Мадридке деген сезімі. Сезімін Мадридке хат арқылы жеткізгенінен қыздың батылдығын көруге болады. Мұғалімдердің көздеріне қарауға ұялатын оқушылар, қазірде мұғалімдермен құрдасы секілді қалжыңдасып жүруі – қазіргі таңдағы жастардың еркіндігі. Жастардың еркіндікке ұмытылуы, ойын еркін жеткізуі әрине өте жақсы қасиет, алайда үлкенді үлкен деп сыйлаудың ұмытылуы өкінішті. Шығармада ерлі-зайыпты Ұлықпан мен Айжамалдың бір-біріне деген сүйіспеншілігін көре аламыз. Повесть оқиғасы өмірден алынғандығын автор Айгүл Кемелбаеваның «Сағыныштан» «Рәбиғаның махаббатына» дейін деген Серік Асылбекұлымен сұхбатында айтқан болатын. Жоғарыда сөз болған туындыларға қазіргі қоғам өміріндегі боямасыз оқиғалар арқау болған. Махаббат, адамгершілік мәселелері қазіргі таңда екінші орында тұрғандай әсер береді. Жазушылар адамзат баласының пиғылы өзгергенін нақты кейіпкерлердің тағдырымен шынайы суреттеген.

Қазіргі қазақ әдебиетіндегі өзекті тақырыптың бірі – адам және табиғат экологиясы. М.Мағауин – «Тазының өлімі», «Жүйрік», «Жыланды жаз» повестері арқылы «Адам мен табиғат» мәселесін ұлттық сипаттағы сарынға көтерген жазушы. Жазушы шығармаларының негізгі ой адамзат – қоршаған орта дәстүр жүйесі арқылы беріледі. Автор өмірдегі адамның рөлі туралы идеяны жануарлар, ақсақалдар көзқарасы және автор сөзі арқылы тұжырымдайды. Мәселен «Тазының өлімі» повесіндегі тазы ит Лашын үшін құдіретті күш иесі, тәңір деп таныған – Адам. Оның қолынан келмейтіні

жоқ. Оған жылқы да, түйе де, сиыр да, ит те, тіпті темірден жасалған самұрық құс та бағынады.

Жазушы адам мен табиғат арасындағы үйлесімділіктің бұзылуын сан ғасырлар бойы қалыптасқан дәстүрдің ұмытылуымен көрсетуге тырысады. Сондай дәстүрлі кәсіптің бірі – аңшылық. Қазақтағы аңшылық кәсіпті жазушы «Жыланды жаз» повесінде мынадай сөздермен тұжырымдаған. «Аталары тегіс ит жүгіріп, құс салған аңшы болды. Мылтыққа құмар адамның оңғанын көрмедім. Тіпті деймін – ау, қуып жетіп немесе амалын тауып ұстаған емес, айдалада тұрып жайратқан обал ғой» (Мағауин, 1979: 99). Автор бұрынғы ит жүгіртіп, құс салудың орнына мылтықпен жаппай қырудың келгенін айта келе, екеуінің айырмашылығы жер мен көктей екендігін көрсетеді. Бұрынғы амалын тауып, айласын асырып, қуып жетіп немесе құспен алған емес, айдалада жайратқаннан не қызық бар дейсің. «Атаң өлсе – қойылар, атан өлсе – сойылар, күнде мұндай қансонар қайдан табылар» дейтін қазақ үшін қансонар қайталанбас сәттер. Жазушы «Тазының өлімі» повесінде осы бір өнердің бір аймақтағы тарихын баяндайды. Повестегі Қазы мен оның тазы иті – шын мағынадағы ит жүгірту өнерінің соңғы өкілдері. Повесте «қазақ сол кездің өзінде-ақ иттердің асылын біліп еді» деген ой айтылады және сол дәстүрдің барған сайын жоғалып бара жатқанына жауап іздейді. Лашын иесі қаза болғаннан кейін қараусыз қалды. Ал Қазының баласы әкесінің жолын жалғастырмады, ғасырлап бойы жалғасып келе жатқан ата кәсіптің үзілуі – трагедия.

«Жыланды жаз» повесінде тазы иттерінің адамдарды аштықтан құтқарғаны туралы оқиғаны баяндай отырып, тазы иттерге сипаттама береді. Тазы иттердің бүтін бір аймақта жойылуы – аңшылыққа деген көзқарасты да өзгерткені белгілі. Аңшылық, табиғат пен адам арасындағы қарым-қатынас М.Мағауиннің «Шақан-шері» романында да сәтті жалғасын тапқан. Адам және табиғат мәселесіне келгенде, көбіне қазақ жазушылары атбегілік, құсбегілік туралы шығармаларға қалам тербегендігін көреміз. Мәселен, М.Мағауиннің «Жүйрік» повесінде жазушы адам мен табиғат арасындағы үйлесімділіктің бұзылуын қазақ халқының ең ежелгі, дәстүрлі өнері атбегіліктің көзден бұл-бұл ұшуымен көрсеткен. Повесть оқиғасы бұрынғы тұлпар, Нарқызылдың ет комибинатына айдалып бара жатуымен басталады. Тұлпардың тағдырына әсер еткен – Мамай қарттың өлімі. Жүйрік бәйгеден зорығып, өлейін деп жатқанда шын тұлпар деп танып, бағып-қаққан да сол Мамай қарт болатын. Ол – «ата-бабадан мирас, қанша заманнан бергі машықты өнерді» жалғастырушы. Жылқының жанын түсінетін бірден-бір адам – сол. Жүйріктің бабын тауып, бағын ашқан Мамай қарттың өлімінен кейін ол қолаңсасына қастандықпен тығылған инеден арыла алмай бағы байланды. Жазушы қарттың ролін оның өлімінен кейінгі жағдаймен салыстыра отырып суреттейді. «Мал дәрігерлерінің қарамаған жері, жасамаған емі қалмады. Бірақ емі табылмады. Егер қарт Мамай тірі болса, осы бірдеңені оп-оңай табар еді. Қисынын біліп, ретін тауып алып тастаса Нарқызыл үш-ақ күнде ойнақтап шыға келмек». Бірақ дәстүр жалғасын таппай қалды. Мамай қарттың өнерін алға апарар ешкім болмады. Автор осы қарапайым мысалмен жылқы шаруашылығы, жайылымның азаюы сияқты өзекті мәселелерді көтерген. Жүйрікке сұғылған ине қазақтың тамағына қадалғанда әсер береді. Нарқызыл – дала төсін

дүбірлеткен жүйріктердің соңы болса, Мамай қартпен бірге ата кәсібіміздің жоғалуы – өмір шындығы. Жазушы жылқы тағдыры мен қазақты паралель суреттеген.

Қабдеш Жұмаділовтің «Сәйгүліктер» повесі «Жүйрік» повесімен сарындас. М.Мағауин адам мен табиғат қарым-қатынасын атбегілік тұрғысынан алып қараса, «Сәйгүлік» повесінде жылқы шарушылығы қарастырылған. Повестегі негізгі ой – жылқыға деген көзқарастың өзгеруінен бүкіл жылқы шаруашылығының біртіндеп құлдырап, жергілікті жылқы тұқымдарының азайып кетуі. Осының нәтижесінде адамдардың өздері табиғат берген сыйынан айырылып отыр. «Мінсең ат, ішсең қымыз, жесең қазы» деп таңданған, табынған жылқы заты бүгінгі таңда қазаққа неге керек болмай қалды. Жазушы мұны тек асыл тұқымды жылқыдан пайда түсіруді көздеу саясатының нәтижесі деп біледі (Жұмаділов, 1984: 107).

Қазіргі таңда адам мен табиғат, сонымен қатар экология мәселесіне арналған шығармалар жазушылар болашаққа аманат етіп қалдыратын басты нәрсе өзінің қайталанбас сұлулығымен басқа планеталардан ерекшеленетін жер деп түсіндіруде. Жазушылар шығармаларымен оқырманға ой тастаған. Табиғат ананы аялауды, ұлттық атбегілік, құсбегілік кәсіптерді есімізден шығармауға үндейді. Табиғат пен экология мәселесі қашан да өзекті. Экология мәселесі қарыштап дамып жатқан заманда алдыңғы кезекке шықты.

Туған жердің табиғаты көз алдымызда құрып жатқандығын, Арал теңізімен қорықтардың жағдайын, жануарлар әлемін суреттеп берген Қ.Ысқақов «Бұқтырма сарыны», Қ.Жиенбаевтың «Құлтан жанарындағы ғұмыр», Сайлаубай Жұбатырұлының «Әнші аралдың құпиясы», «Тамұқ төріндегі қазына» сынды повестерін мысалға келтіре аламыз. Сонымен қатар, аталған мәселені көтере білген прозалық шығармалардан Қуандық Түменбайдың «Періште», Роза Мұқанованың «Мәңгілік бейне» шығармаларын да айта кеткеніміз жөн. Қ.Түменбайдың шығармасы осы бір өзекті мәселені көтере білген жазушы «Періште» шығармасында Қазақстан жеріндегі экологияның нашарлығын, шалғайда жатқан Шерлі ауылының өмірін сипаттауымен көрсетеді. Атомдық сынақтың салдарынан зардап шеккен тұрғындар, уран өндірісі – жер асты байлығы болса да, жергілікті халыққа қаншама қасіретін тигізгенін айтса, «Мәңгілік бала бейне» шығармасы да Семей полигоны кезінде мүгедек болып дүниеге келген мүгедек Лэйл туралы сипатталады (Orda, 2019: 79- 89).

«Миф – адамзаттың рухани мәдениетінің алғашқы сатысы...» (Сәулембек, 2022: 242) деп мифология халқымыздың түпкі мәні және жауап таба алмай жүрген мәселелердің жауабы екенін айтады. Көркемдік шындықты ашу негізінде мифологиялық реализм, образдар мен мистикалық сюжеттік құпиялар қолданылған повестер біздің әдебиетімізде көп болмаса да, жазылу үстінде. «Перінің қызы», «періште», «албасты» сияқты образдар арқылы автор оқырманға көркемдік шындықты ашуда. Мистикалық сюжеттік құпияларды қолданған шығармаларға мысал ретінде, Т.Әсемқұлоатың «Бекторының қазынасы» Е.Аманшевтің «Албасты туралы аңыз», Т.Ахметжанның «Нобель сыйлығы» повестерін жатқыза аламыз.

Аталған повестердегі «Бекторының қазынасы» мифологиялық кейіпкер ретінде «Ертөстік» ертегісіндегі перінің қызы Бекторы арқылы идея ашылады. Қазіргі өмірдің шындығын ашуда перінің қызы Бекторыны қолданады. Негізгі кейіпкер Қайырбол

байлыққа, зәулім сарайға, дүние-байлыққа өзінің жүрегін айырбастайды. Адамзат келбеті, тойымсыз адам бейнесін Т. Ахметжанның «Нобель сыйлығы» повесінен көре аламыз. Мұндағы мистикалық кейіпкер – «періште». Періште аспаннан түсіп, түнде атақ-даңққа құмар дөкейлердің үйлеріне түнде кіріп оларға тәубесіне келуін сұрайды. Алайда сол кезде эзәзіл адамдардың құлағына теріс ниетті сыбырлап, адамдарды одан сайын азғырады. Бұл періште түнде қарапайым адамдарға емес ақшаға құныққан хирург, адам өмірін саудаға айналдырған хирургке, зейнеткерлерді жылатып, олардың ақшаларын толықтай төлемейтін банк қызметкерлеріне, банкирлерге, халықтың еңбегін жерге таптайтын дүниеқоңыз адамдарға келіп ескерту жасайды. Бұл – біз өмір сүріп отырған қоғам шындығы. «Ауызы қисық болса да, бай баласы сөйлесін» дегендей, қазіргі таңда біздің айналамызда ақшаға құмартып, қалай жеңіл жолмен ақша тапсам екен деп жүрген жастар жетерлік. Адамның өмірін саудаға айналдырған дәрігерлер де қазіргі өмірімізде бар. Повесте айтылған мәселелер біздің өмірімізбен тығыз байланысты.

Мистикалық повестің бірі – Е.Аманшаевтің «Албасты туралы аңыз» туындысы. Повесте қазақ фольклорындағы албасты жайлы түсініктер негіз болған. Бұл шығармада өткен мен бүгін магиялық өлшемде алынады. Повестің атауынан-ақ айтылар ойдың айрықша мазмұны аңғарылып адам санасында сақталып қалған мистикалық кейіпкер «албасты» образы жағымсыз кейіпкер ретінде танылады. Ал шығармадағы Албасты образы елес, сағым түрінде сипатталады. Себебі, фольклордағы албасты туралы хикаялар көркем емес, сондықтан әңгімеде оның да адамның сырт пішіні, келбеті анық суреттелмейді. Қазақ фольклорында «Албасты» көбінесе хайуан, қыз, әйел кейпінде келеді. «...Албасты! Иә, сол! Тіршіліктің адам безген құмдақ жағалауымен ырғала басып, теңселе қозғалған - Албасты. Әлгі тұман соны айналып, соны көзден тасалай, қаумалап алысқа алып барады. Және біз... Жағалаумен бұрқырата салып, жерден жеті қоян тапқандай анталған бота тірсек, ши борбай ауыл балалары. Есіл-дертіміз...

- Албасты ! Албасты! (Аманшев, 2001: 56).

Қазіргі қазақ әдебиетінде жаңаша қарқынмен дами бастаған жанрдың бірі – детектив. Қазіргі детективтерді сөз ету үшін ұлттық әдебиетте аталған жанрдың негізін қалаған Кемел Тоқаевтың «Қастандық», «Сарғабанда болған оқиға», Базарбай Исаев «Қайта тергеуші» повестерін қарастырған жөн. Бұл повестердің негізгі кейіпкерлері – тәртіп сақшылары, қылмыскерлермен күресетін милиция қызметкерлері, қылмысты ашушы із кесушілер. Повесть жанры туралы Қ.Нұрғали: «Определение жанра повести как некой формы между рассказом и романом является общепринятым в казахской литературоведческой традиции. В этой связи повесть – это не просто жанр, а пространство для взаимодействия различных литературных традиций» (Нурғали, 2023: 93), – дейді. Ғалымның пікіріне сүйенетін болсақ, әртүрлі әдеби дәстүрлердің өзара әсерін детектив жанрынан көруге болады.

Жазушының детектив жанрында жазған бірнеше романдары мен повестері бар. «Сарғабанда болған оқиға» повесі Рахымның анасы Сәндібаланың жиырма жастағы жалғыз ұлының сауығып кетсе екен деген дұғасымен басталады. Сарғабан ауылы қаладан қырық шақырым жерде орналасқан. Сәндібала ауруханаға бара

жатқанда медбике Аида Глухова жолығып, ұлының сауығып кететініне сендіріп, тыныштандыруға тырысады. Осылай басталған шытырман оқиғалы детективті повесть әрі қарай қызықты оқиғаларға ұласады. Түрлі сюжеттер, тосын оқиғаларға толы шығармада капитан Талғат Майлыбаев пен көмекшісі Нұржан үлкен қылмыстық істің құпиясын ашады. Алтын үшін адамды да өлтіруден тайынбайтын адамзат, дүниеге, атаққа құмартқан Цой өзінің айласымен қаншама қылмыс жасап кінәсіз медбикені жұмыстан шығаруымен көзге түседі.

Повесте бірнеше сюжеттік желі бар. Олардың бірі аудан көлеміне танымал маман, хирург Цойдың төңірегінде өрбиді. Цой қараусыз қалған үйде Борис Натанович Самсановпен жасырын кездескенмен, ізіне түскен ізкесушілерден сытылып кете алмайды. Борис Натанович хирургті алты келі алтын жоғалтты деп айыптайды (Тоқаев, 2007: 11). Осылайша оқиға күрделене түседі. Шытырман оқиғаларың бәрі де соңында анықталып, қылмыстылар айыпқа тартылады.

Шығарманы одан сайын қызықтыра түсуде автор нағыз қылмыстық іске байланысты әдістерді қолдана білген. Солардың бірі – қылмыскерлердің өздеріне ғана тән құпия сөздің болуы. Цоймен Самсановпен сөйлесуі телефон арқылы қауіпті болғандықтан, Цоймен байланысқа шығу үшін арнайы сөйлемді қолданады: «... - Мен көп жылдан бері демікпе ауруына шалдығып, жапа шегіп жүрген жан едім. Сіз соны емдеудің әдісін тапты деп естіп, әдейі жолаушылап келемін. Ауруым күн сайын асқынып барады. Қабылдай аласыз ба?...» (Тоқаев, 2007: 230). Осыдан кейін Цой кездесу уақытын, жерін айтатын. Капитан Талғат Майлыбаевтың нағыз өз ісінің шебері ретінде сипатталады. Ол әккі қылмыскерлердің түрлі айла-тәсілдерін айтып тіпті алдын ала болжап отырады. Осылайша детективті жанрдың қаншалықты қызық екендігін аталған шығарма арқылы оқырманның көңілінен шығып бұл жанрдың біздің әдебиетімізде жақсы дамып келе жатқанның бір айғағы ретінде көрсете аламыз. «Қастандық» повесінде капитан Майлыбаевпен және кездесеміз. Шығарма шытырман оқиғаға толы, бір адам түрлі қылмыс істеген, бүркеншік атпен жүрген, әккі қылмыскерді қолға ұстап, жазасын тартқызады, соңында әділет жеңіске жетеді. Шығарма із-түссіз жоғалып кеткен әйел Матерена Анефееваны табу туралы өтінішпен майорға Петрушкиннің келуімен басталады. Қылмыстың үстіне қылмыс, бірнеше сюжеттік желімен жазылған шығарма оқырманды еліктіре алып кетеді. Петрушкиннің аңқау болып көрінуі, қарапайым болуы ешкімді күдіктендірмесе де, Майлыбаевқа оның кейбір қылықтары оғаш көрінеді. Шығармада ол адам өлтіре алмайды деген адам, сонау Фашистердің жазалаушы отрядында қызмет істеген қызметкері болып шығады. Сол құпияның сырын біліп қалған Анефееваның көзін құртқан өзінің бірге отасқан жолдасы – Петрушкин болатын. Петрушкин – оған дейін де талай қылмыстарға араласқан қылмыскер. Ақырында әділдікке жол ашылып, іс-түссіз жоғалып кеткен әйелді Петрушкиннің үйінен табады. Әйелдің мәйітін үйінің цементінің астына тығып қойған, алайда үйді өртеп, өзі де өрттенген сияқты етіп көрсеткісі келген Петрушкин өзінің орнына Сигаловты өлтіріп, өрттенген үйге тастап кетуі – нағыз жауыздық, қанішерлік. Петрушкиннің соңынан түскен Майлыбаев оны ұстамақ болғанда жаралы болғанмен, қылмыскерді темірторға тоғытады.

Осындай шытырман оқиғалы детективті шығарма – Базарбай Исаевтың «Қайта тергеуші» повесі. Шығармадағы негізгі кейіпкер Әлқожа – тергеуші. Абайсызда болған кісі өліміне қатысты тергеуді жүргізген Әлқожа сот шешімінің әділ болмағандығына көзі жетіп, істі қайтадан тексере батайды. Жазықсыздан-жазықсыз жасөспірім бала біреудің кінәсін өзінің мойнына алып, сегіз жылға сотталған Володяның осындай қадамға баруына анасы – Нина Виктровнаның септігі тиеді. Өйткені ол өзінің баласының бостандығын «Волгаға» айырбастаған. Оқиға Гриша мен Володяның ішіп төбелесуімен, абайсызда құлаған Гришаның есінен танумен, оның басына Мансұрдың шыны салғышпен ұрып өлтіруімен өрбиді. Осының бәрін Володя мойнына алса, ақша, автокөлік беретінін айтып айыптан құтылығысы келеді. Мансұр жақында ғана түрмеден шыққан, енді сотталса оған өлім жазасын кесетіндігі белгілі. Володя кәмелет жасқа толмағандықтан оның жазасы жеңілдірек болатынын айтып сендіреді. Сот барысында кәмелетке толмаған бала адам өліміне қатысты сегіз жылға сотталады. Соның 2 жылын қамауда өткізіп жатқанда Әлқожаның өз ісінің шеберлігінің арқасында ақталып шығады. Володя өтірік түсініктеме бергенін айтып ақталып шығады. Мұнда да әділдік жеңеді.

4. Зерттеу нәтижесі

Тақырыпты зерттеу барысында М.Мағауиннің «Тазының өлімі», «Жүйрік», «Жыланды жаз», Қабдеш Жұмаділовтің «Сәйгүліктер», Серік Асылбекұлының «Рәбиғаның махаббаты», Нұрдаулет Ақыштың «Сезім жетегіндегі жігіт», Талаптан Ахметжанның «Сұлу мен суретші», «Нобель сыйлығы, Т.Әсемқұловтың «Бекторының қазынасы», Е.Аманшевтің «Албасты туралы аңыз», Қ.Ысқақов «Бұқтырма сарыны», Қ.Жиенбаевтың «Құлан жанарындағы ғұмыр», Сайлаубай Жұбатырұлының «Әнші аралдың құпиясы», «Тамұқ төріндегі қазына» тәрізді повестері қарастырылды.

М.Мағауиннің «Тазының өлімі», «Жүйрік», «Жыланды жаз», Қабдеш Жұмаділовтің «Сәйгүліктер» повестеріне ұлттық құндылықтарымыздың жоғалып бара жатуы қазақ трагедиясы ретінде суреттелген. Жазушылар аңшылық, саятшылық, малшылық тәрізді кәсіптердің ұмытыла бастауын ата кәсіптің жоғалуымен суреттеген.

Қазіргі қазақ прозасындағы адамгершілік, махаббат тақырыбындағы шығармаларды қарастыру барысында кейіпкерлердің өмір туралы түсініктері, махаббат мәселесіне көзқрастары мүлде өзгергеніне көзіміз жетті. Асылбекұлының «Рәбиғаның махаббаты», Нұрдаулет Ақыштың «Сезім жетегіндегі жігіт», Талаптан Ахметжанның «Сұлу мен суретші» повестерінде қазіргі заман шындығы шынайы бейнеленді. Алғашқы шығармадағы мұғалім Мадрид Рабиғаның махаббатын аяқ асты етсе, екінші шығармадағы ұлы мен қызын, отбасын атақ пен даңққа айырбастап, көрші үйдегі жасы егде әйелмен тұрып жатқын Әлібек, үшінші шығармадағы өнердің құдіретін көтере алмай, ішкілікке салынған суретші – өмірден алынған шынайы кейіпкерлер. Бұл кейіпкерлердің барлығы да махаббат атты ұлы сезімді бір сәттік сезіммен шатастырған, өмірден өз орнын таппаған жандар.

Қазіргі қазақ повестеріндегі мистикалық сарын Т.Ахметжанның «Нобель сыйлығы, Т.Әсемқұловтың «Бекторының қазынасы», Е.Аманшевтің «Албасты туралы аңыз» повестеріндегі періште, пері, албасты бейнелерімен көрініс тапқан.

Қ.Ысқақов «Бұқтырма сарыны», Қ.Жиенбаевтың «Құлан жанарындағы ғұмыр», Сайлаубай Жұбатырұлының «Әнші аралдың құпиясы», «Тамұқ төріндегі қазына» шығармаларына ХХ-ХХІ ғасырдағы адам мен табиғат экологиясы арқау болған. Жазушылар жер эрозиясы мен адам экологиясын қазіргі заманның қасіреті ретінде суреттеген.

К.Тоқаевтың «Қастандық», «Сарғабанда болған оқиға» повестеріндегі шытырман оқиғалар Б.Исаевтың детективті «Қайта тергеуші» шығармасында көрініс тапты. Ұлттық әдебиеттегі дәстүр сабақтастығын «Сарғабанда болған оқиғадағы» капитан Талғат Майлыбаев пен «Қайта тергеуші» повесіндегі тергеуші Әлқожа бейнелерінен көре алады. Детективті шығармаларда жанр табиғатына сай қылмыстың ашылуы, шытырман оқиғалардың қоса қабат жүруі, оқиғаның шарықтау шегінен басталуы дұрыс сақталған.

5. Қорытынды

Қорыта айтқанда, мақалада күнделікті адам тіршілігімен тікелей қатысты тақырыптар қарастырылды. Талдау нысанына алынған повестермен уақыт пен кеңістік, өмір шындығы мен көркем шындық арасындағы байланыстар анықталды. Қазіргі қазақ жазушылары біз өмір сүріп отырған қоғам өміріндегі түрлі өзекті мәселелерді шығармаларына арқау етуде. Бір мақалада бірнеше мәселені көтеру мүмкін болмағандықтан, екі-үш тақырып пен бір-екі жанр аясында ғана талдау жұмыстары жасалды. Көркем шығарманың мақсаты – қоғамдағы күрделі де өзекті әлеуметтік мәселелерді көтере отырып, оқырманға ой салу, кейіпкерлер тағдырымен адамзатты тәрбиелеу болса, жазушылар бұл міндетті дұрыс орындауда. Әртүрлі әлеуметтік, саяси, тәрбиелік, тарихи, психологиялық өмір құбылыстарындағы адам атты жаратылыстың өзіндік позициясы мен түйсікке қабылдау ерекшелігін повестерінде оқиғалармен бейнелеп, тартымды сюжет дарыта алған жазушылардың шығармалары қашан да өзекті. Жоғарыдағы шығармалардан қоғам өміріндегі түрлі мәселелерді көреміз, түйсігімізден өткізіп жанымызбен сезінеміз. Қазіргі қазақ повестеріне адалдық пен махаббат, адам мен табиғат, ұлттық құндылықтар, экология сияқты тақырыптар арқау болуда. Жазушылар адамзат баласын бірде реалистік, енді бірді мистикалық шығармалармен тәрбиелеуге ден қойған. Детективті шығармалар қылмыстың құйрығы бір тұтам екенін, қашан да әділдіктің жеңетінін санамызға сіңіруімен құнды.

Әдебиеттер:

1. Anis Bawarshi and Mary Jo Reiff. "Genre: An Introduction to History, Theory, Research, and Pedagogy." *Discourse & Society* 24, 6. (2013): 833-835. <https://doi.org/10.1177/0957926513490318c>
2. Ақыш Н. Қазіргі повестер. Кіт.: ХХІ ғасыр әдебиеті (2001-2011). – Алматы: Арда, 2011. – 163 б.
3. Ақыш. Н.Б. Бейуақытта жанған от (хикаяттар мен әңгімелер). – Алматы: ТОО «Нұр-Принт-75», 2010. – 320 б.
4. Аманшаев Е. Албасты туралы аңыз. – Алматы: Өлке, 2001. – 287 б.
5. Асылбекұлы С. Қазақ повесі (Генезисі, эволюциясы, поэтикасы). Монография. – Алматы: ТОО Лангар Трейд, 2021. – 350 б.
6. Ахметжан Т. Мұң: хикаяттар мен әңгімелер. – Алматы: ҚАЗАқпарат, 2003. – 236 б.
7. Devitt, Amy. "Generalizing about Genre: New Conceptions of an Old Concept." *College Composition and Communication* 44, 4. (1993): pp. 573-586.

8. Елеуєнов Ш. Повестер, хикаяттар. Кіт.: Қазақ әдебиетінің тарихы. Он томдық. 10-том. – Алматы: ҚАЗАқпарат, 2006. – 582 б.
9. Жанұзакова Қ.Т. Әдебиеттануға кіріспе. Филология факультеттері студенттеріне арналған оқу құралы. – Алматы: «Мерей» баспасы, 2015. – 277 б.
10. Жұмаділов Қ. Сәйгүліктер. Повестер топтамасы. – Алматы: «Жазушы», 1984. – 384 б.
11. Қалижанов У.Қ., Қирабаев С.С., Елеуєнов Ш.Р., Орда Г.Ж., Қалиева А.Қ. Қазіргі қазақ әдебиеті: даму үрдістері, есімдер мен оқиғалар. – Алматы: «Print express», 2017. – 510 б.
12. Мағауин М. «Көк кептер» повестер мен әңгімелер. – Алматы: «Жалын» 1979. – 296 б.
13. Нургали К.Р., Тулғабекова А.Р. Повесть в русской и казахской прозе. «Keruen». 81 (4) 2023. – С. 87-94. <https://doi.org/10.53871/2078-8134.2023.4-06>
14. Orda G., Sarsenbayeva Zh., Abilkhaiyrov N., Sultangaliyeva R., Mekebayeva L. ("The nature and human ecology in modern kazakh literature." *Utopia y Praxis Latinoamericana* 24, 5. (2019). pp. 79-89.
15. Орда Г. Қазақстандық этностар повесі. Кіт.: Қазіргі әдебиеттегі жалпыадамдық құндылықтар. – Алматы: «Evo Press», 2014. – 708 б.
16. Сәулембек Г.Р. Қазақ прозасындағы мистика (Ұжымдық монография). – Алматы: ЖШС» Литера-М», 2022. – 296 б.
17. Weisser, Christian. *Ecocomposition: Theoretical and Pedagogical Approaches*. – Albany: State University of New York Press, 2001. – 318 p.
18. Тоқав К. Түнде атылған оқ. Повестер. – Астана: Елорда, 2007. – 368 б.

References:

1. Anis Bawarshi and Mary Jo Reiff. (2013) "Genre: An Introduction to History, Theory, Research, and Pedagogy." *Discourse & Society* 24, 6. pp. 833-835. <https://doi.org/10.1177/0957926513490318c> (In Eng.).
2. Devitt, Amy. (1993) "Generalizing about Genre: New Conceptions of an Old Concept." *College Composition and Communication* 44, 4. 573-586 (In Eng.)
3. Orda G., Sarsenbayeva Zh., Abilkhaiyrov N., Sultangaliyeva R., Mekebayeva L. (2019) "The nature and human ecology in modern kazakh literature" *Utopia y Praxis Latinoamericana* 24, 5. pp. 79-89. (In Eng.).
4. Weisser, Christian. (2001) *Ecocomposition: Theoretical and Pedagogical Approaches*. Albany: State University of New York Press. – 318 p. (In Eng.)
5. Akish N. (2011) *Modern stories. Literature of the XXI century (2001-2011)*. Uzhyndyk monograph. – Алматы: Arda. – 640 p. (in Kaz)
6. Akish. N.B. (2010) *A Fire burning in nothingness (short stories and novella)* – Алматы: LLP "Nur-Print-75". – 320 p. (in Kaz)
7. Amanshaev E. (2001) *The legend of Albasta*. – Алматы: Elke. – 401 p. (in Kaz)
8. Asylbekuly S. (2021) *Kazakh story (Genesis, evolutions, poetics)*. Monograph. – Алматы: Lantar Trade LLP. – 350 p. (in Kaz)
9. Akhmetzhan T. (2003) *Sadness: Novellas and stories*. – Алматы: KAZakparat. – 236 p. (in Kaz)
10. Eleukenov Sh. (2006) *A story. Book.: The history of Kazakh literature. In ten volumes. Volume 10*. Алматы. KAZakparat. – 528 p. (in Kaz)
11. Zhanuzakova K.T. (2015) *An introduction to literary studies. A textbook for students of philological faculties*. – Алматы: "Merey" basspasy. – 27 p. (in Kaz)
12. Zhumadilov K. (1984) *Horses. A series of short stories*. – Алматы: "Zhazushy". – 384 p. (in Kaz)
13. Tokaev K. (2007) *A bullet fired at night*. – Астана: Elorda. – 362 p. (in Kaz)
14. Saulembek G.R. (2022) *Mysticism in Kazakh prose (Collective monograph)*. – Алматы: ZHSHS Litera-M. – 296 p. (in Kaz)
15. Kalizhanov U.K., Kirabaev S.S., Eleukenov SH.R., Orda G.ZH., Kalieva A.K. (2017) *Modern Kazakh literature: development trends, names and events*. – Алматы: «Print express». – 510 p. (in Kaz)
16. Magauin M. (1979) «Blue Pigeons» short stories and novellas. – Алматы: "Zhalyn". – 296 p. (in Kaz)
17. Nurgali K.R., Tulgabekova A.R. (2023) "A story in Russian and Kazakh prose." *The Scientific Journal of «Keruen»* 81 (4). pp. 87–94 (In Rus) <https://doi.org/10.53871/2078-8134.2023.4-06>
18. Orda G. (2014) *Story of Kazakh ethnic groups. Book.: Universal values in modern literature*. – Алматы: "Evo Press". – 708 p. (in Kaz)